

Suojelua, syrjintää vai separatismia?

SAAMELAISTEN POLIITTINEN HERÄÄMINEN

Historia-lehti 2/2013

Saamelaisten oikeuksista keskusteltiin vilkkaasti jo 1900-luvun alussa.

TEKSTI VELI-PEKKA LEHTOLA

Suomessa asuvien saamelaisten kulttuurista itsehallintoa ja nykyisiä oikeuksia pidetään usein 1970-luvulla alkaneen kehityksen tuloksena. Tuolloin saamelaisten vaatimukset ja valtion edut alkoivat kohdata. Tosiasiassa saamelaisten oikeuksista on keskusteltu koko 1900-luvun ajan. Saamelaiset eivät ole myöskään olleet suomalaisessa yhteiskunnassa niin näkymättömiä vaikuttajia kuin on ajateltu.

Pohjoismaissa saamelaisalueista alettiin kiinnostua entistä enemmän 1800-luvun loppupuolella. Syyt olivat taloudellisia, kuten Ruotsissa kaivostoiminta, tai (sotilas)poliittisia, kuten Pohjois-Norjassa, jossa Venäjän uhkaa korostavat viranomaiset alkoivat puhua "suomalaisvaarasta" (finske fare). Se synnytti norja-

laistamisena tunnetun asutus- ja kielipolitiikan, joka pyrki tietoisesti sulauttamaan suomalaiset ja saamelaiset norjalaiseen yhteiskuntaan.

Myös Suomen Lappia alettiin 1890-luvulta lähtien entistä tehokkaammin kytkeä osaksi Suomen valtiota.

Uusista säädöksistä esimerkiksi vuoden 1898 poronhoitoasetus määritteli poronhoitajien oikeuksia ja metsien käyttöä, mistä valtio oli kiinnostunut myös Lapsissa. Maanmittarit kartoittivat Lappia, komiteat suunnittelivat Lappiin kattavaa maantieverkostoa, ja hallintoa tehostettiin.

Norjassa ja Ruotsissa kehitys johti 1900-luvun alussa saamelaisten vastareaktioon, jota on nimitetty etnopolitiittiseksi mobilisaatioksi.

Utsjoen kunnanvaltuusto 1900-luvun alkupuolella. Pitkäaikainen puheenjohtaja O. J. Guttorm ilmeisesti kolmas oikealta. Olla eli Olli Tapiola (Gáva-Ovllá) karvahotussaan ja kädet vyön päällä, hänen takanaan toinen karvahotumies Biennós-Jovnná (Vest).

Saamelaisliikkeen johtajat ymmärsivät, että kun oma yhteiskunta- eli lapinkyläjärjestelmä oli hajonnut, omat oikeudet olisi turvattava osallistamalla paikalliseen ja valtakunnalliseen politiikkaan. Saamelaiset alkoivatkin perustaa yhdistyksiä ja sanomalehtiä. He ottivat vaikutteita myös pohjoismaisista kansalaistoininnan muodoista, kuten työväenliikkeestä ja nuorisoseuratoiminnasta.

Suomen saamelaisten parissa poliittista liikehdintää ei syntynyt ennen 1940-lukua. Viivästyksen syynä lieinee ollut se, että Suomessa saamelaisten osallistumista paikalliseen hallintoon ei rajoitettu tai kielletty, kuten Norjassa. Inarissa ja erityisesti Utsjoella saamelaiset olivat vahvasti mukana niin

seurakuntien kuin kuntienkin päätöksenteossa. Inarissa saamelaisten rooli tosin alkoi heiketä suomalaisväestön lisääntyessä, vaikka kunnan esimiehenä toimikin inarinsaamelainen **Antti Aikio** (myöhemmin Avaskari) 1910-luvulta 1930-luvun loppuun asti.

Utsjoki lappalaisten suojelualueena?

Vuonna 1925 Utsjoen kunnanvaltuusto ehdotti, että Utsjoen kuntaan perustettaisiin erityinen "lappalainen suojelualue". Esityksen mukaan kunnassa ei sallittaisi

suomalaista uudisasutusta eikä sinne rakennettaisi maantietä tai puhelinverkkoa, kuten oli suunniteltu.

Utsjoen kunnanvaltuuston ehdotusta voidaan pitää ensimmäisenä "saamelaispoliittisena" kannanottona. Se oli kiinnostava myös siksi, että esityksen laatunut kunnanvaltuusto oli lähes täysin saamelaisista koostuva virallinen elin. Valtuusto kyseenalaistikin koko joukon ihanteita, joita suomalaiset pitivät itsestään selvinä tai jopa pyhinä isänmaan rakentamiselle. Sellaisia olivat liikenneverkoston rakentaminen, maanviljelyn "kaikkivoipaisuus" myös pohjoisessa, jatkuva väestönkasvu, koulusivistys ja rajojen valvonta.

Kunnanvaltuuston ehdotus eteni eduskunnan käsiteltäväksi, vaikka monet viranomaiset pitivät sitä sivistymättömien lappalaisten harkitsemattomana päähänpistona. Se sivuutettiin eduskunnassa ilman keskustelua, mikä kertoi suomalaisten asenteesta. Ehdotusta pidettiin jopa epäisänmaallisena separatismina ja utsjokelaisten haluna irtautua Suomesta.

Siitä ei kuitenkaan näytä olleen kyse, vaan vuoden 1925 ehdotus heijasti saamelaisten voimistunutta etnistä tietoisuutta, jota tuolloin nimitettiin kansallistunteeksi. Utsjokelaiset tunsivat kuuluvansa samaan "lapinsukuun" muiden saamelaisten kanssa, joita oli niin Suomen alueella kuin muissakin Pohjoismaissa, jopa Neuvostoliiton puolella.

Se herätti kovasti epäluuloja viranomaisissa, jotka eivät suhtautuneet myönteisesti saamelaisten pyrki-

Utsjoen kunnanvaltuusto kyseenalaisti koko joukon ihanteita, joita suomalaiset pitivät itsestään selvinä.

SIIDA

E. N. MANNINEN. VPL

Katekeetat eli kiertävät opettajat edustivat vanhojen saamelaisyhteisöjen sivistyneistöä. "Vanha Koulumies" N. W. Holmberg (oik.) vaikutti Utsjoella opettajana ja monien alojen luottamusmiehenä.

Saijetsien sukuun kuuluva Anni Kaaret eli inarinsaamelaiselta nimeltään Tuuru-Juhhään-Aanti-Annä oli katekeetta eli kiertokoulunopettaja, joka piti koulua ihmisten perheissä Inarijärven ympäristössä. Hän hukkui evakkomatkalla Pohjanmaalla ja haudattiin Ylivieskaan.

Suonikylän koltta-alueesta suunniteltiin 1930-luvulla lap-palaista suojelualuetta, johon uudisasutus estettäisiin. Semenoffien perheet lähdössä talvikylästä kesäpaikoilleen vuonna 1934.

VELI-PEKKA LEHTOLA

Inarinsaamelainen "Ingan-Antin-Antti" (Aikio) toimi koko 1920- ja 1930-luvun Inarin kunnan esimiehenä. Hänet tunnettiin Kunnan-Anttina. Myöhemmin hän muutti viralliseksi sukunimeksi Avaskarin.

myksiin kehitellä rajat ylittävää yhteistyötä. Suomalaisen viranomaisten helpotukseksi Utsjoen myöhemmät kunnanvaltuustot vaihtoivat kantaa.

Suomalaiset lapinystävät

1900-luvun alkupuolella saamelaisasioista keskustelivat julkisudessa pääasiassa suomalaiset. Lappiin saapuneet virkamiehet näyttävät korostaneen suomalaisen kulttuurin yliveraisuutta. Heidän mielestään esimerkiksi suomalais-ugrilainen väestö jakaantui kehittyneisiin eli valtionmuodostuksen tasolle edenneisiin kansoihin, kuten suomalaisiin ja unkarilaisiin, ja alemmalla kult-

tuuritasolla oleviin ryhmiin, kuten saamelaisiin.

Ajattelutavalle oli toki vaihtoehtoja. Esimerkiksi 1900-luvun alussa kirkon piirissä korostettiin saamenkielisen opetuksen merkitystä. Myös 1920- ja 1930-luvuilla suomalaiset "lapinystävät", kuten kirkkoherra Tuomo Itkonen ja maanmittaaja Karl Nickul, nostivat esille kysymyksen saamen kielen asemasta ja saamelaisen oikeudesta päättää omista asioistaan.

Saamelaisen aseman kohentamiseksi syntyi lukuisia virallisia ja epävirallisia ehdotuksia, jotka viranomaiset ja julkinen keskustelu hylkäsivät tai unohtivat erilaisin perusteluin.

Sanottiin esimerkiksi, että saamelaisväestö oli liian pieni ja asui liian harvassa, jotta lain suomat edut olisivat tulleet kysymykseen. Saamen "murteita" eli kieliä oli myös monia, joten olisi ollut väärin suosia niistä jotain, eikä mitään niistä olisi voitu kehittää koulukieleksi.

Saamelaisluokkien tai -koulujen käytännönjärjestelyjä pidettiin niin ikään vaivalloisina ja kalliina. Julkissa sanassa saamelaiset olivatkin katoava kansa, jonka kielen kehittämiseen käytetyt varat olisivat päätyneet hukkaan.

Tällaisten ajatusten pohjalta suomalaiset lapinystävät perustivat vuonna 1932 Lapin Sivistysseuran ajamaan saamelaisasiaa. Virallisella yhdistyksellä toivot-

tiin olevan enemmän painoarvoa kuin yksittäisten ihmisten aloitteilla.

Seuran toiminnassa erottui kaksi linjaa. Akateemiset lapinystävät näkivät saamelaiskysymyksen pelkkänä kielipolitiikkana ja halusivat keskittyä saamenkieliseen julkaisutoimintaan. Käytännön yhteiskunnallinen osallistuminen tuli ajankohtaiseksi 1930-luvun lopulla Suonikylän suojeluhankkeen seurauksena.

Kolttaasaamelaisten asialla

Suonikylän suojeluhanke pyrki samaan kuin Utsjoen kunnanvaltuuston ehdotus – eli turvaamaan kolttaasaamelaisten perinteisen yhteiskunnan elinehdot suomalaisen yhteiskunnan puristuksessa.

Koltat itse olivat laatineet vuonna 1930 sisäasiainministerille anomuksen, jossa he ehdottivat, että kolttien oman kyläkokouksen *sobbarin* kaltainen itsehallinto liitettäisiin viralliseen elimenä osaksi suomalaista hallintojärjestelmää. Ehdotus laajeni vähitellen vaatimukseksi rajoittaa suomalaisen uudisasutuksen leviämistä Suonikylän koltta-alueelle. Vuonna 1925 säädetty Petsamon asutuslaki oli suosinut suomalaisten uudistus-asutusta – ja vaikka se ei vielä ollutkaan ulottunut Suonikylään, sen kielteiset vaikutukset olivat ennustettavissa. Petsamon kaksi muuta kolttasijdiä eli -lapinkylää oli jo ajautunut vakavaan kriisiin.

Lapin Sivistysseura edisti kolttien itsehallintohan-
ketta sisäasiainministeriössä, joka teki virallisen aloitteen Suonikylän irrottamisesta Petsamon asutuslaista. Asutushallitus, Maanmittaushallitus sekä Oulun läänin maaherra suhtautuivat hankkeeseen myönteisesti.

Paikalliset hallintoviranomaiset sitä vastoin olivat nihkeitä. Petsamon kunnanvaltuusto ei halunnut minkäänlaisia erikoismääräyksiä, jotka olisivat kaventaaneet paikallisten suomalaisten etuja. Myös Metsähallitus halusi jäädyttää hankkeen ja turvata valtion etu-
oikeuden mahdollisiin luonnonrikkauksiin.

Lapin Sivistysseuran sihteeri Karl Nickul haki kolttien tilanteeseen vertailukohtaa jopa Yhdysvalloista ja kysyi julkisesti: ”Miten käy Suomen ’intiaanien’?”

Sivistysseura aloitti kampanjan saadakseen tukea ulkomaisilta tiedemiehiltä, instituuteilta ja tieteellisiltä seuroilta. Esimerkiksi kansainvälisesti tunnettu suomalainen antropologi Edward Westermarck tuki hanketta julkisesti.

Etelän ministeriöissä myönteisesti edennyt hanke tyrmähtiin yllättävästi maakuntatasolla. Vuonna 1938 Lapin läänin itsenäistyi Oulun läänistä, ja uusi lääninhallitus päätti ensitöikseen, että koltta-alueen suojeluhanke olisi merkinnyt vain museoimista eli kolttien ”keinotekoista pitämistä sivistyksen ulkopuolella”.

Rotuteoriat sijoittivat lappalaiset alempiin kansoihin verrattuna sivistyneisiin suomalaisiin. Y. K. Suominen artikkeli vuonna 1927 esitteli porolappalaisten rotutyyppeinä *Piera* ja *Oula Aikion*, josta tuli myöhemmin saamelaispolitiikka, samoin kuin hänen pojastaan Pekastakin.

Lääninhallitus näki Lapin modernisoituvana maakuntana, jonka imagoon luontaistalouden piirissä toimivat kansanryhmät eivät olisi sopineet. Sen mielestä ei ollut valtion eikä kolttienkaan edun mukaista luoda rajaseudulle eristettyä aluetta ja ”epämääräisin oikeuksin varustettua väestöryhmää”.

Lapin lääninhallitus asetti Suomen lait kolttien vanhojen oikeuksien yläpuolelle. Se ehdotti, että koltat siirtyisivät kiinteään suomalaismalliseen asutukseen vähitellen 25 vuoden aikana. Sinä aikana perinteinen vuotuiskierto tulisi lopetettua.

Lapin Sivistysseura jatkoi vielä asiasta keskustelua, mutta sota keskeytti sen lopullisesti. Suonikyläläiset joutuivat jo talvisodan aikana evakkomatkalle, joka muuttui pysyväksi jatkosodan jälkeen. Lapin Sivistysseura tuki voimakkaasti kolttia, kun heidät vuosina 1945–1949 asutettiin Inarijärven ympäristöön, Nellimin ja Sevettijärven alueille.

Saamelaisten oma yhdistys

Suomen saamelaiset osallistuivat sotiin samalla tavoin kuin muutkin suomalaiset: rintamamielisinä, kotirintaman palveluksilla ja luovutuksilla. Jatkosodan jälkeen Lapin väestö joutui uhraamaan paljon, kun koko Lappi tuhoittiin niin sanotussa saksalaissodassa eli Lapin sodassa syksyllä 1944.

Saamelaisväestö evakuoitiin sodan jaloista. Inarin, Utsjoen ja Sodankylän saamelaiset siirrettiin keskielle Pohjanmaalle, kun taas Enontekiön porosaamelaiset viettivät talven Ruotsin puolella. Vaikka Inarin ja Utsjoen suunnalla Lapin sota loppui jo syksyn kuluessa,

Miten käy Suomen ’intiaanien’?”

- Lapin Sivistysseuran sihteeri Karl Nickul Suomen Kuvalehden numerossa 17/1937.

Lappi oli niin tuhattu ja miinoitettu, että evakot joutuivat viipymään koko talven Pohjanmaalla. Evakkotalvi oli monille raskas, ja monet aikuiset ja lapset menetyivät kulkutauteihin.

Siirtolaiselämästä vieraalla maalla oli myös hyötyä: Suomen saamelaiden ensimmäinen oma järjestö perustettiin pääasiainena 1945 Alavieskassa, 500–600 kilometrin päässä saamelaisalueesta.

Kodin menetys, turvattomuuden tunne ja muutoin vieraat olot olivat luoneet uuden sosiaalisen kentän, joka oli voimistanut käsitystä ”omasta lapinsuvusta” eli etnisestä erilaisuudesta. Vieraskielisten ja -tapaisen suomalaisten keskuudessa saamelaiset ymmärsivät paremmin kuin koskaan olevansa samaa kansaa, jolla oli samanlaiset kielet, perinteet ja ajattelutavat. Lopputuloksena syntyi Samii Litto -yhdistys.

Sotaan osallistuneet saamelaisvaikuttajat katsoivat olevansa oikeutettuja vaatimaan arvostusta omalle äidinkielelleen ja kulttuurilleen ”ei armosta, vaan koska saamelaiset ovat sen ansainneet”. Samii Litto halusi turvata saamelaisten oikeudet jälleenrakentamisessa, jossa taloudellisista syistä suosittiin yhdenmukaisuutta ja suomalaisuuden ylivaltaa.

Suomen saamelaisten etnopolitiittista heräämistä voidaan pitää vastaliikkeenä saamelaisten suomalaistumiseksi nimetyille kehitykselle. Jälleenrakennuksen aikana koko saamelaisalue rakennettiin uudelleen usein suomalaisten mallien mukaisesti. Saamelaiset omaksuivat suomalaisia tapoja ja jopa muotivirtauksia. Samalla koululaitos vieraannutti lapsia omasta kielestään ja perinteestään.

Samii Litto pyrki turvaamaan saamen kielen aseman

muun muassa kouluopetuksessa ja virallisissa hallintoelimityksissä. Se kehitti saamenkielistä tiedonvälitystä esimerkiksi aloittamalla saamenkieliset radiolähetykset vuonna 1947. Paikallinen toiminta oli vilkasta, ja yhdistys järjesti porokilpailuja, kokouksia ja ohjelmallisia tilaisuuksia.

Vilkastunut yhteiskunnallinen osallistuminen ja koulutus antoivat saamelaisille uudenlaisia keinoja turvata kielensä ja kulttuurinsa suomalaisen kulttuurin sisällä. Lahjakkaat saamelaisnuoret pääsivät opintielle ja saivat koulutusta. Sen merkitys alkoi näkyä vahvasti 1960-luvulta lähtien, kun nuorista kasvoi saamelaisen yhteiskunnan vaikuttajia.

Radikaali komitea

Vuonna 1947 saamelaisten ”neljäntuulenlakkilähetystö” vieraili Helsingissä eri ministeriöissä ja jopa presidentin luona. Lähetystön mielestä Suomen valtiolta puuttui johdonmukainen saamelaispolitiikka. Se ehdotti perustettavaksi erillistä saamelaisaluetta sekä erityistä saamelaisasiain toimistoa valtionhallinnon yhteyteen.

Huomattavin tulos lähetystön saamista julkisuudesta oli saamelaisasioita pohtivan komitean (1949–1951) perustaminen. Ensimmäistä kertaa koko Suomen historiassa valtionkomiteaan kuului saamelaisia, joita oli jopa puolet sen jäsenistä. Edistysellinen komitea halusi korvata ulkopuolisten antaman lappalainen-saamen kieleen pohjautuvalla saamelainen-termillä.

Osa komitean ehdotuksista oli radikaaleja. Se ei vaatinut vain erityis-oikeuksia kielelle ja poronhoidolle vaan näki tehtäväkseen pysäyttää ”saamelaisten väis-

Saamelaiset pääsivät palaamaan poltettuun Lappiin vasta evakkotalven jälkeen. Kuvassa Ola Saijets vaimonsa Liisan ja poika Jouni-Mikaelin kanssa. Jälleenrakennuksen aikana saamelaisten oli ruvettava turvaamaan oma kielensä ja kulttuurinsa säilymistä.

Saamelaiset vaikuttajat, kuten Johan Nuorgam, pyrkivät vaikuttamaan suomalaisen yhteiskunnan menettelyillä. Taustaseinällä "Sami kolvu" -tunnus, jolla pyrittiin jo 1950-luvun vaihteessa turvaamaan aito saamelainen käsitys.

tymisprosessin", joka johtui saamelaisten jäämisestä vähemmistöksi omilla alueillaan. Komitean mielestä valtion maata ei olisi saanut myöntää muille kuin saamelaisille, eli päämääränä oli suomalaisen uudisasutuksen rajoittaminen.

Komitean määrittelemään saamelaisalueeseen olisivat kuuluneet Inarin, Utsjoen ja Enontekiön kunnat sekä Sompion saamelaisten asuttama osa Sodankylää. Alueen määrittely oli tärkeää, jotta voitiin täsmentää rajat, joille suomalainen uudisasutus olisi pysäytetty. Paikallisia suomalaisia ei ollut tarkoitus häätää: "Alueella oleva suomalaisväestö ei saisi laajentua alueellisesti, mutta sen oikeuksia ei muissa suhteissa tarvinne rajoittaa."

Erioikeuksien tavoitteena oli suojata saamelaisten oman väestön kasvaminen ja omien elinkeinojen kehittyminen. Vaihtoehtona "sisäänmuuton" kieltämiselle oli sen muuttaminen kieliperustaiseksi.

Saamelaisalueen hallinnoksi komitea kaavaili erityisiä päätöksentekokoneistoja, kunnissa toimivia yhteisökokouksia sekä saamelaisvaltuustoa. Valtuusto olisi ollut koko saamelaishallinnon yhteiselin, johon olisi valittu edustajia kustakin kunnasta sen saamelaisten määrään suhteutettuna. Taloudellisenä perustana olisi ollut saamelaisrahasto, joka olisi toiminut pohjoisten kuntien luonnonvaroista saatavilla tuloilla.

Komitealla oli kunnianhimoinen suunnitelma saamelaisasiantuntemuksen lisäämiseksi valtakunnan hallinnossa. Sen mielestä sisäasiainministeriöön olisi pitänyt perustaa saamelaisasiain toimisto, jossa olisi ollut kaksi määräväuosiksi nimitettyä viranhaltijaa. Toi-

nen olisi edustanut ministeriötä ja toinen saamelaisia.

Komitea teki muitakin ennakkoluulottomia aloitteita. Se olisi esimerkiksi vapauttanut saamelaiset armeijan vakinaisesta palveluksesta. Saamelaisia asui neljässä maassa, joten sotatila merkitsi sitä, että saamelaiset taistelisivat toisiaan vastaan. Sellaisesta oli viitteitä jo toisessa maailmansodassa.

Jälleenrakennuksen paineissa Saamelaisasiain komitean mietintö ei herättänyt suomalaisissa päättäjäisissä innostusta, vaan se jäi pölyttymään ministeriöiden hyllyille. Siinä esitettiin kuitenkin monia myöhemmän saamelaispolitiikan perusajatuksia. Sellaisia olivat esimerkiksi saamelaisalueen määrittely sekä uskalias ajatus saamelaisista itsestään hallinnoimassa omia alueitaan ja niiden luonnonvaroja.

Nykyisen saamelaispolitiikan perusteet luotiin 1970-luvulla, jolloin julkaistu komiteamietintö johti saamelaisvaltuuskunnan perustamiseen. Vuonna 1995 se muuttui saamelaiskäräjiksi, joka takasi saamelaisille kulttuuri-itsehallinnon.

Saamelaisten mahdollisuus hallita omia alueitaan ei sitä vastoin ole vielä ratkenut.

KIRJALLISUUTTA

Veli-Pekka Lehtolan kirja *Saamelaiset suomalaiset - kohtaamisia 1896-1953* (SKS, 2012) on saanut Vuoden tiedekirja 2012 -kunniamaininnan ja Vuoden historiaete 2012 -kunniamaininnan.

Ennen virallisen edustuselimen saamista saamelaiset neuvottelivat suomalaisten päättäjien ja tiedotusvälineiden kanssa yksittäisillä käynneillä Helsingissä. Saamelaisvieroot Valtionkonttorissa vuonna 1950: vanhemman polven vaikuttaja Juhani Jomppanen nuoren poliitikon, Johan Erkki Jomppasen, kanssa.